

ANDREW BARUCH WACHTEL

BALCANII

O ISTORIE DESPRE DIVERSITATE ȘI ARMONIE

Traducere din limba engleză de Cristina Ispas

Prefață de Daniel Cain

CORINT
ISTORIE

Cuvânt-înainte

În timpul conflictului din Kosovo, presa bulgară publica o caricatură înfățișând chinurile prin care trecea echipajul unui avion NATO în timp ce încerca să identifice țintele pe care trebuia să le bombardeze: „Fir-ar să fie! Iarăși ne-au dat harta de săptămâna trecută!” Caricatura evidenția nu doar volatilitatea granițelor din Peninsula Balcanică, ci și indiferența cu care Occidentul a privit, mult timp, acest spațiu al Europei.

Fascinanți și, în aceeași măsură, controversați, Balcanii au reprezentat, de la bun început, mai mult decât o simplă noțiune geografică. Ei sunt mai degrabă un spațiu cu multe conotații negative, un stigmat al Europei. Criza economică din Grecia, cea a refugiaților, atentate sângeroase și încercarea eșuată a unei lovituri de stat în Turcia sunt doar câteva dintre evenimentele care au dat, în ultimii trei ani, noi dureri de cap cancelariilor occidentale. Vorbim de un spațiu volatil, cu un amestec rar întâlnit de naționalități, unde granița dintre erou național și criminal de război rămâne, adeseori, insesizabilă.

Balcanii ne oferă însă și alte subiecte de actualitate: multiculturalismul, de exemplu. Pentru că au existat și momente în istoria sa seculară când Peninsula Balcanică a fost un spațiu al coabitării, multiconfesionale și multilingvistice. Procesul de

modernizare, de recuperare a decalajului istoric față de Europa are efecte distructive asupra unei societăți de o asemenea diversitate. Lipsite de tradiții instituționale și de elite, societățile balcanice devin tot mai intolerante pe măsura cristalizării unei conștiințe naționale și a apariției statelor naționale; ele sunt occidentale doar în sensul că aspiră spre Occident.

Ideea națională impune noi elemente de identitate, precum limba maternă și trecutul istoric. De aici și principala boală a Balcanilor: revendicarea exclusivă a unui trecut care este, în aceeași măsură, al nimănui și al tuturor. Numeroasele statui apărute în ultimii ani în piața centrală din Skopje sunt cea mai bună ilustrare a acestei grandomanii balcanice.

Într-o regiune de o rară diversitate etnică și confesională, în care se ciocnesc și interesele Marilor Puteri, naționalismul intolerant nu putea avea decât rezultate devastatoare. Prin consecințele sale, destrămarea fostei Iugoslavii a dovedit că Peninsula Balcanică a redevenit punctul cel mai vulnerabil al Europei. După o lungă perioadă de izolare, Balcanii s-au racordat, odată cu prăbușirea Cortinei de Fier, la o altfel de Europă, ale cărei valori sunt exprimate prin spiritul instituțiilor sale transfrontaliere. Pentru a face față exigențelor Europei viitorului, națiunile din Peninsula Balcanică trebuie să-și regândească trecutul. Primează mai puțin ceea ce ne desparte, important este ceea ce ne poate uni. Exemplul cel mai recent ni-l oferă Croația, a cărei integrare în structurile europene a fost condiționată în mod expres de colaborarea cu Tribunalul Penal Internațional pentru Fosta Iugoslavie.

Pentru românul de rând, Balcanii înseamnă, înainte de toate, concediul pe care s-a obișnuit să-l petreacă în Grecia, Turcia, Bulgaria, Muntenegru sau Croația. De aici s-a întors cu credința zdruncinată în unicitatea bucătăriei românești.

Din păcate, contactul său cu Balcanii se cam oprește aici, fără a conștientiza faptul că are cu acest spațiu mult mai multe lucruri în comun decât își imaginează. Am putea chiar vorbi despre o moștenire rușinoasă, cea balcanică, pe care a fost învățat să o ignore. Tot ceea ce se întâmplă dincolo de Dunăre rămâne pentru el o mare necunoscută. Este rezultatul unui dezinteres tot mai supărător. Să luăm exemplul Dobrogei, singura provincie românească eminentamente balcanică. Modul în care edilii marilor orașe dobrogene au preferat, în ultimele decenii, să desconsidere bogăția etnică și confesională din propria urbe, în favoarea unor palmieri sau dansatoare exotice, este aproape o crimă. Rezultatul? O lume care dispare, fără glorie, în disprețul unor autorități lipsite de viziune, incapabile să exploateze bogățiile pe care trecutul le poate oferi turistului de astăzi.

Ce mai înseamnă în prezent Balcanii pentru România? Este o întrebare cât se poate de legitimă, dacă ne uităm la evenimentele petrecute la începutul secolului trecut. Tratatul de pace de la București, din vara lui 1913, reprezintă pentru Regatul României momentul său de glorie efemeră ca lider regional, respectiv de arbitru în Balcani. Războaiele balcanice aduc în prim-plan necesitatea cunoașterii reciproce, a solidarizării în jurul unor valori comune. Așa apare, în ianuarie 1914, la București, primul Institut de Studii Sud-Est Europene din lume. Înflorirea studiilor balcanice în România interbelică (în 1937 este înființat și Institutul de Studii și Cercetări Balcanice) este, în primul rând, expresia unei rațiuni politice. Ideea solidarității balcanice se regăsește în proiectele inițiate de diplomația românească în perioada interbelică pentru crearea unui sistem regional de securitate în Europa de Sud-Est. Această vocație balcanică a statului român a fost abandonată

după instaurarea regimului comunist, când, spre exemplu, cele două institute menționate anterior au fost desființate (Institutul de Studii Sud-Est Europene a fost reînființat în anul 1963).

Prăbușirea Cortinei de Fier nu a fost însă urmată de o politică mai coerentă a autorităților de la București în privința rolului României în Peninsula Balcanică. Cu toate că rămâne statul cel mai important, ca teritoriu și populație, din Europa de Sud-Est (cu excepția Turciei), politica balcanică a României este una conjuncturală. Lipsită de forța economică necesară, impresia generală este că, în acest moment, România nu mai are nici expertiza solidă din trecut și nici nu pare prea interesată de ceea ce se întâmplă în Balcani. Redescoperind Europa, am ajuns să-i desconsiderăm, într-un fel sau altul, pe cei de lângă noi.

Evoluția gândirii politice și diplomatice în regiune, scoaterea în evidență a focarelor de conflict sau identificarea modelelor și a formelor de conviețuire sunt teme indispensabile pentru o bună cunoaștere a particularităților unui spațiu extrem de viu, precum Balcanii. Este ceea ce își propune Andrew Baruch Wachtel: o familiarizare cu problematica balcanică și, prin aceasta, oferirea unei imagini mai clare a perspectivelor care se deschid în această parte a Europei. Este o carte care ne poate stârni curiozitatea de a afla cât mai multe despre un spațiu atât de apropiat geografic, însă atât de îndepărtat ca preocupări.

DANIEL CAIN

Institutul de Studii Sud-Est Europene

BALCANII: HARTA FIZICĂ ȘI POLITICĂ

Introducere

Balcanii ca ținut de graniță și creuzet etnic

În imaginația istorică și literară, Balcanii apar ca un teritoriu vast, în aceeași măsură înfricoșător și ambiguu. Majoritatea încercărilor de clasificare se concentrează pe geografia locului (regiunea a și fost denumită după Munții Balcani) sau, începând cu cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pe toate prejudecățile pe care atât localnicii, cât și străinii, le-au atașat termenului. Istoricii s-au arătat în general prea puțin preocupați să definească regiunea în termeni pozitivi, luând ca punct de plecare aspectele culturale, istorice și sociale care fac din ea un tot coerent și complex.

Balcanii constituie un ținut de graniță, unde s-au întâlnit și suprapus patru dintre cele mai mari civilizații ale lumii, pentru a da naștere unei civilizații locale dinamice, tensionate, multistratificate. Aici s-au întâlnit, s-au ciocnit și uneori s-au contopit culturile Greciei și Romei antice, ale Bizanțului, Imperiului Otoman și Europei romano-catolice – dar niciuna nu a reușit vreodată să domine singură acest spațiu. Stratificarea culturală care a rezultat de aici, cum se vede de exemplu în Bosnia – poate spațiul balcanic esențial –, este minunat surprinsă de Ivo Andrić, în romanul său *Cronică din Travnik*. Deloc întâmplător, naratorul acestui pasaj este un străin; pentru

localnicii obișnuiți deja cu ea, bogăția culturală a Balcanilor nu mai părea deloc ceva remarcabil.

Când îți croiești drum prin bazar, oprește-te la moscheea Yeni. O să găsești un zid înalt, care înconjoară întregul edificiu. Înăuntru, la umbra unor copaci uriași, se află câteva morminte. Nimeni nu mai știe ale cui sunt. Oamenii știu numai că de mult, înainte de sosirea turcilor, moscheea era de fapt Biserica Sf. Caterina... Iar dacă te uiți mai de aproape la pietrele din zidul antic, poți vedea că provin din ruinele sau mormintele romane. Pe o piatră din zidul acestei moschei poți citi foarte clar, scris cu litere riguroase, drepte, o inscripție romană fragmentară: „Marco Flavio... optimo...”. Mult mai jos, în fundația ascunsă privirii, se află prinse bucăți mari de granit roșu, vestigii ale unui fost templu închinat zeului Mithras.

Prin urmare, la un anumit nivel, istoria Balcanilor reflectă succesiunea civilizațiilor care au cucerit regiunea de-a lungul timpului.

Straturile suprapuse de civilizație nu sunt însă singurele responsabile pentru caracterul mixt sau hibrid al regiunii sau pentru caracterul ei unic. Civilizațiile succesive și-au lăsat amprenta în multe colțuri ale lumii, deși poate într-un mod mai puțin vizibil cu ochiul liber decât aici. Cu adevărat neobișnuit aici este faptul că această stratificare este completată de extraordinara varietate descoperită în regiune în orice moment al istoriei ei. Iată o descriere a oaspeților opriți la un popas de caravane din Bosnia, undeva prin secolul al XVIII-lea, dintr-o povestire a lui Andrić, care ilustrează acest aspect al vieții din Balcani:

Sulaga Dizdar împreună cu trei colectori de taxe aflați într-o călătorie de afaceri; doi călugări franciscani din Kreševo, care mergeau la Istanbul pentru nu știu ce proces;

un călugăr ortodox; trei venețieni de la Sarajevo, însoțiți de o femeie tânără și frumoasă. Se spunea că sunt ambasadori din Veneția care călătoreau spre Poartă – duceau cu ei o scrisoare de la pașa din Sarajevo și erau însoțiți de o gardă personală, dar se țineau la distanță, atitudinea lor părând în același timp demnă și suspectă. Mai erau un negustor din Serbia, împreună cu fiul lui, și un tânăr înalt și tăcut, cu o față roșie, bolnăvicioasă.

O asemenea varietate a rămas caracteristică pentru Balcani până în secolul al XX-lea. Iată, de exemplu, cum își amintește Elias Canetti, câștigătorul Premiului Nobel, locul nașterii sale, în anii premergători izbucnirii Primului Război Mondial:

Dacă aş spune că Rusciuk se află în Bulgaria, ar fi ca și cum aş proiecta locul într-o lumină falsă. Pentru că acolo trăiau oameni sosiți din toate părțile, astfel încât într-o singură zi puteai auzi vorbindu-se șapte sau opt limbi. În afară de bulgari, adesea veneți de la țară, mai erau și mulți turci, care își aveau cartierul lor, lângă care se afla cel al sefarzilor, evrei de rit spaniol – acesta fiind cartierul nostru. Mai erau și greci, albanezi, armeni, țigani. De pe celălalt mal al Dunării au venit românii... Ici și colo mai erau ruși.

Este exact amestecul etnic și lingvistic pe care l-au avut în minte măștrii bucătari francezi când s-au decis să dea numele unei regiuni geografice din Balcani (Macedonia) salatei de fructe – *macédoine des fruits*.

Prin urmare, Balcanii s-au caracterizat printr-o excepțională varietate, în special în comparație cu vecinii din Europa de Vest, unde mai multe state omogene s-au format încă din perioada modernă timpurie. Într-o mare măsură, eterogenitatea Balcanilor a fost creată, întreținută și amplificată de o altă trăsătură esențială a regiunii: în cea mai mare parte a

istoriei acestui loc, Balcanii au constituit un ținut de graniță. Granița care separa jumătățile de est și de vest ale Imperiului Roman traversa de-a curmezișul Peninsula Balcanică. Deși s-a prăbușit ca putere politică în secolul al V-lea d.H., Roma avea să rămână centrul ecleziastic al creștinătății occidentale, astfel încât granița dintre creștinătatea bizantină (ortodoxă) și catolicismul roman a continuat să se suprapună (aproximativ) peste vechea linie de demarcație dintre cele două jumătăți ale fostului imperiu. După căderea Bizanțului în 1453, linia care separa Imperiul Otoman musulman de Europa Occidentală creștină avea să treacă prin Balcani, la fel cum, în secolul al XX-lea, Balcanii vor despărți Europa de Est comunistă de Europa Occidentală.

Din cauza acestui statut de ținut de graniță, mai mult sau mai puțin permanent, regiunea balcanică a fost sortită să sufere mereu influențe, dar fără a putea fi stăpânită în întregime sau colonizată de marile civilizații din jur. Deși aceste civilizații au tins să domine regiunea, în funcție de granițele externe pe care le-au avut la un moment sau altul, în interiorul acestor granițe locuitorii au fost în general lăsați să-și vadă de treaba lor. De-a lungul timpului, popoarele din regiune s-au amestecat frecvent, viața de zi cu zi fiindu-le iremediabil influențată de o parte a obiceiurilor aduse de ultimii sosiți. Prelucrarea în mod creator de către localnici a influențelor venite din exterior a dus la crearea unor hibrizi, care au influențat la rândul lor civilizațiile cuceritorilor, nevoite să se adapteze condițiilor locale. Aceste influențe s-au făcut definitiv resimțite în toate aspectele vieții din Balcani, incluzând obiceiurile de zi cu zi, limba, tradițiile literare și artistice, modul de a face negoț și economia, viața politică și religioasă.

Cuprins

<i>Cuvânt-înainte</i>	5
<i>Prefața la ediția în limba engleză</i>	9
<i>Introducere – Balcanii ca ținut de graniță și creuzet etnic</i>	15
<i>Capitolul I – Începuturile: din preistorie până în perioada Imperiului Bizantin.</i>	29
<i>Capitolul II – Balcanii în Evul Mediu</i>	52
<i>Capitolul III – Balcanii sub stăpânirea otomană</i>	83
<i>Capitolul IV – Lungul secol al XIX-lea (1775-1922)</i>	115
<i>Capitolul V – De la Balcani la Europa de Sud-Est.</i>	149
<i>Cronologie</i>	191
<i>Note</i>	197
<i>Lecturi suplimentare</i>	201
<i>Mulțumiri</i>	209
<i>Index</i>	211